

بازنمایی جنسیت در تصاویر کتاب «آموزش کاربردی واژه ۱» و «کتاب اللغه العربیه ۱»

دانش محمدی

استادیار بخش زبان و ادبیات عربی دانشگاه شیراز

d.mohammadi64@shirazu.ac.ir

مریم جهرمیان

دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد زبان و ادبیات عربی دانشگاه شیراز

maryamjahromian33@gmail.com

چکیده

جنسیت از مباحث فرهنگی بسیار مهمی است که می‌تواند در شکل دادن اهداف، انگیزه‌ها و کلیشه‌های ذهنی فراگیران تاثیر گذار باشد. کتاب‌های درسی مهمترین عامل انتقال ارزش‌های فرهنگی جنسیتی به شمار می‌آیند که در دو دهه گذشته مورد توجه ویژه پژوهشگران حوزه آموزش به طور عام و آموزش زبان به طور خاص قرار گرفته‌اند. هدف پژوهش حاضر نیز بررسی مقایسه‌ای بازنمایی جنسیت در تصاویر کتاب‌های آموزش زبان فارسی و آموزش زبان عربی است. جامعه آماری مورد بررسی کتاب «آموزش کاربردی واژه ۱» انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی و کتاب «اللغه العربیه ۱» انتشارات جامعه المصطفی است. از دو روش تحلیل محتوای کمی و کیفی برای جمع آوری و تحلیل داده‌ها استفاده شده است. نتایج نشان داد که حدود ۷۶ درصد تصاویر، جنس مذکر را نمایندگی می‌کند و ۲۴ درصد تصاویر مربوط به بازنمایی جنس مونث است. جنس مذکر در گروه سنی جوان در هر دو کتاب حضور ۳ برابر نسبت به جنس مونث داشتند. جنس مذکر در هر دو کتاب عهده دار مشاغلی با طیف گسترده هستند و تقریباً در تمامی عرصه‌ها حضور فعال داشتند. جنس مونث در کتاب «آموزش کاربردی واژه» حضور خیلی کم رنگی داشت و در کتاب «اللغه العربیه ۱» نیز شغل‌های معرفی شده برای وی چندان گسترده و وسیع نبود. بطور کلی در هر دو کتاب عدم تعادل جنسیتی وجود داشت و نقش‌های کلیشه‌ای برای جنس مونث را نمایندگی می‌کرد، بازنمایی که با واقعیت فعلی جامعه ایران و حضور زنان در عرصه‌های مختلف همخوانی ندارد.

کلید واژه: بازنمایی جنسیت، کلیشه‌های جنسیتی، آموزش کاربردی واژه ۱، اللغه العربیه ۱.

www.anjomanfarsi.ir

مقدمه

زبان در گفتمان می‌تواند یک ایدئولوژی جنسیتی ستمگرانه را تشکیل دهد و روابط اجتماعی و همچنین وضعیت نابرابر را برای مردان و زنان ایجاد کند و در نهایت منجر به ایجاد هویت کلیشه‌ای برای هر دو جنس زن و مرد گردد. بر اساس آنچه رشیدی (۲۰۱۵) به آن اشاره کرد، برنامه‌های درسی صرفاً برای انتقال دانش طراحی نشده‌اند، بلکه تاثیرات خاصی بر نگرش دانش‌آموزان می‌گذارند. این تاثیرات نه به صورت مستقیم بلکه به شکل غیر مستقیم، از طریق دستور العمل‌های موجود در برنامه‌ی پنهان درسی بر زبان‌آموزان تاثیر می‌گذارند. رویدادهای اجتماعی، ارزش‌ها و هنجارهای ارائه شده در درس‌ها، مسائل غیر مستقیم و پنهانی هستند که آموزگاران از طریق کتاب‌های درسی آن‌ها را به عنوان حقایق طبیعی به زبان‌آموزان منتقل می‌کنند، این حقایق به ظاهر طبیعی تغییرات تدریجی را در نگرش و رفتارهای یادگیرندگان ایجاد می‌کند، پس از تاثیرات مهم اجتماعی، برنامه‌های درسی می‌تواند حفظ چالش‌های سیاسی و اجتماعی و فرهنگی هر کشور باشد؛ به همین دلیل انتخاب یک کتاب آموزشی مناسب از اهمیت خاصی برخوردار است، چراکه تنها محتوای این کتاب‌ها منتقل می‌شود، بلکه علاوه بر دانش و اطلاعات، ایدئولوژی و روابط قدرت در جامعه را نیز آشکار کرده و منتقل می‌کند. (ص ۵).

از آن‌جا که هر جامعه دارای باورهای کلیشه‌ای و جنسیتی می‌باشد، پس ممکن است همان باورها و تصاویر را در برنامه‌ی درسی خود منعکس کند.

آموزش و پرورش به موضوع جنسیت از طریق کتاب‌ها مشروعیت می‌بخشد و طبق آنچه یونسکو (۲۰۰۵) نیز تاکید کرد، کتاب‌های آموزشی در فرآیند یادگیری و بازنمایی جنسیت نقش کلیدی ایفا می‌کنند. پس کتاب‌های آموزشی که دارای باورهای کلیشه‌ای از طریق پنهان و غیر مستقیم، این کلیشه‌ها را به فراگیران آموزش می‌دهند. پس می‌توان گفت مواد آموزشی در واقع ابزارهای بسیار قدرتمندی در دست مؤلفان هستند که علاوه بر انتقال علم مفاهیم جنسیتی را نیز آنگونه که می‌خواهند، القا می‌کنند.

طی سال‌های اخیر یکی از مسائل مهم در حوزه‌ی آموزش توجه به رابطه‌ی زبان و جنسیت بوده است، مسئله‌ی جنسیت و زبان را اولین بار فمینیست‌های موج دوم مطرح کردند. انتقاد اصلی آنها بر مردسالاری جامعه و وجود تبعیض‌های اجتماعی بود. بر همین اساس یکی از عرصه‌های مهم مبارزه از نظر آنان زبان قلمداد می‌شد، آنها معتقد بودند که همه‌ی زبان‌ها به نحوی از نظر جنسیتی مرد مدار هستند و همین سرکوب‌های زبانی باعث سرکوب زنان شده است. (بهمنی مطلق، ۹۱: ۸)

و همچنین مطالعات مربوط به زبان نیز نشان داده است که تعصب جنسیتی و کلیشه‌های جنسیتی در متن و تصاویر اثرات زبان آور برای دانش آموزان دختر دارند. (Leskin, ۲۰۰۱: ۲۸۱) به نقل از احمد موسوی (۲۰۱۲: ۱) هر شخص از طریق جامعه پذیری و حضورش در زندگی اجتماعی، با مفهوم جنسیت و پیش‌فرض‌های معرفی شده از سوی جامعه‌ی خویش آشنا می‌شود، مهم‌ترین راه فراگیری از طریق آموزش و مدرسه یا دانشگاه است، که به باز تولید نقش‌ها پرداخته و آنها را انتقال می‌دهند، برای آشنایی با الگوی رفتاری نقش‌های جنسیتی در جامعه‌ای دیگر، باید زبان آن جامعه را فرا گرفت. فراگیری از طریق کتاب‌ها می‌باشد، کتاب‌هایی که هر جامعه برای آموزش زبان خود به غیر متکلمین آن زبان‌ها طراحی و تالیف کرده است. پس شاید بتوان گفت، کتاب‌های آموزشی یکی از کارگزاران اصلی در انتقال ارزش‌های اجتماعی و فرهنگی حاکم بر هر جامعه است. از آن جایی که این کتاب‌ها، به صورت منبعی مرجع و موثق در اختیار زبان آموز قرار می‌گیرد، پس می‌تواند در شکل دادن به نگرش فراگیران نقش اساسی داشته و معیارهایی را برای تقلید از رفتارهای مجاز اجتماعی به دختران و پسران آموزش دهد. (افشانی، ۸۸: ۹۱)

پس توجه به این نکته که نمایندگی جنسیت در مواد آموزشی نشان دهنده‌ی نگرش یک جامعه‌ی خاص است، در رابطه با جنسیت که به طور ناخودآگاه توسط آموزگاران بیان شده و ممکن است باعث اشکالات بلند مدت در عملکرد و رفتار اجتماعی زبان آموزان گردد. (اولینا، ۲۰۱۳: ۳) به طور کلی می‌توان گفت، تمامی زبان‌ها علاوه بر ایجاد رابطه بین افراد در دنیا، می‌توانند به عنوان ابزاری قدرتمند در دست مؤلفان قرار گیرند. ممکن است از این ابزار به عنوان اسلحه استفاده شود و موجب کشته شدن یکی از دو جنس زن یا مرد در متون و تصاویر گردد. زمانی زبان یک اسلحه‌ی کشنده قلمداد می‌گردد که، جنسیتی گردد و تبعیض‌های جنسیتی را باز تولید کند. هیچ زمانی وجود ندارد که تعصب‌های جنسیتی را به دوش نکشد و کتاب‌های آموزش زبان خارجی به عنوان زبان دوم (فارسی، عربی، انگلیسی و...) از این قاعده مستثنی نبوده و چون نماینده‌ی فرهنگی، اجتماعی و حتی سیاسی کشور مبدا هستند، پس در انتقال ارزش‌ها به فراگیران خود، اهمیت بسزایی دارند. در ایران، طی چند سال اخیر تقاضای یادگیری زبان فارسی توسط فراگیران خارجی افزایش یافته و همچنین دانشجویان زیادی هستند که در رشته‌ی زبان عربی درس می‌خوانند و همین تقاضای یادگیری هر دو زبان اهمیت موضوع را دو چندان می‌کند.

مراکز آموزش زبان فارسی و عربی به غیر ناطقین به آن دو زبان، دانشگاه‌ها، مؤسسات و مدارس در داخل و خارج کشورهای مبدا، باید به این نکته توجه داشته باشند که موضوع کلیشه‌های جنسیتی و عدم توازن در باز تولید نقش‌ها، نه تنها مهم است، بلکه بسیار ضروری است که دورنمای واقعی از جامعه را بازتولید و منتقل کنند. به همین منظور پژوهش حاضر سعی دارد تا به این سوال که: نحوه‌ی بازنمایی جنسیت در تصاویر کتاب‌های آموزش کاربردی واژه و اللغه العربیه به چه صورت است؟ را پاسخ دهد.

پیشینه پژوهش

در حوزه‌ی کتاب‌های آموزش زبان انگلیسی برای خارجی زبانان یا عربی و فارسی به عنوان زبان دوم، در زمینه‌ی سوءگیری‌های جنسیتی، تحقیقات بسیاری انجام شده است، طبق نتایج و نظر نویسندگان کتاب‌های آموزش زبان انگلیسی، تلاش شده است تا سوءگیری‌های جنسیتی از بین ببرند و به سمت تعادل و باز تولید واقعیت‌های جامعه گام بردارند.

در این زمینه عدنان باطنیه (۲۰۱۷) به تجزیه و تحلیل نمایندگی جنسیت در یکی از کتاب‌های درسی مورد استفاده در دانشگاه سحر پرداخت. وی نقش‌های جنسیتی را به روش تجزیه و تحلیل محتوا را بررسی کرد و نتایج مطالعه‌ی وی نشان داد که تعصب جنسیتی نسبت به زنان کمتر از حد قابل مشاهده بود و عدالت جنسیتی تا حدودی در این کتاب وجود داشت و وی تأکید کرد که این کتاب نمایندگی متعادلی از جنسیت را ارائه داده بود ولی شاخص اولویت جنس مذکر قبل از دختران ظاهر شده بودند. همچنین تینی داوار (۲۰۱۷) در پژوهش خود به بررسی تعصب جنسیتی در کتاب‌های درسی سراسر جهان پرداخت. وی تأکید کرد که بدون هیچ گونه استثنائی، مردان به طور قابل توجهی بیشتر از زنان معرفی شده بودند، وی اشاره کرد که کتاب‌های درسی ایران منعکس کننده‌ی واقعیت ایران نبود و در بخش اروپای مرکزی و جنوب شرقی نیز نشان دهنده‌ی حضور کم‌رنگ مردان در کارخانه بود و زنان مناسب انجام امور خانه معرفی شده بود، وی اشاره کرد که به طور کلی در اکثر کشورها، دختران در کلیشه‌ها بودند و مردان بالاتر و زنان پایین‌تر قرار داشتند که القا کننده‌ی باورهای کلیشه‌ای بود.

تی سرن (۲۰۱۸) در پژوهش خود، هفت کتاب درسی «Open Road» را بررسی کرد، وی به روش تحلیل گفتمان انتقادی این کتاب‌ها را تحلیل کرد و در نهایت موارد زیر را به عنوان نتیجه ارائه داد. کتاب‌های درسی (Open Road) به نمایش بیش از حد مردان به عنوان شخصیت اصلی در تصاویر پرداخته بود. رنگ صورتی را مخصوص زنان و رنگ آبی و بازی فوتبال را مختص پسران معرفی کرده بود. زنان در نقش‌های اجتماعی خود را با رفتارهایی مثل گریه کردن و مردان مشغول کار سخت مثل لوله کشی نمایان شده بودند.

برخی از پژوهشگران مثل عبادی (۱۳۹۴) به بررسی بازنمایی جنسیت در کتاب‌های آموزش زبان فارسی به غیر فارسی زبانان، پرداخت. وی به روش کمی و کیفی دو کتاب جلد دوم و سوم فارسی بیاموزیم را مورد پژوهش قرار داد که نتایج حاکی از عدم توازن بین هر دو جنس بود، وی اشاره کرد که زنان فقط در نقش‌های سنتی حضور پررنگی داشتند.

در بخش آموزش زبان عربی نیز پژوهشگری مثل سنا الرشدی (۲۰۱۳) به بررسی تصویر زن در محتوای کتاب‌های آموزشی زبان عربی در کشور فلسطین پرداخت، پس از تحلیل محتوای کتاب‌ها، اشاره کرد که، در کتاب‌های مورد پژوهش، واقعیت جامعه باز تولید نشده و فقط بر نقش‌های سنتی زنان تأکید شده بود.

از طرف دیگر طایع آنیس (۲۰۱۶) نیز به بررسی نقش جنسیت در کتاب‌های آموزش ابتدایی کشور یمن پرداخت، وی ۲۲ کتاب را بررسی کرد و اشاره کرد که مردان بطور کلی نقش پررنگ‌تری نسبت به زنان داشتند، تصاویر و تعابیر مخصوص مردان بود و نگاه کلیشه‌ای به زن شده بود.

در بررسی جامع پیشینه‌ی تحقیق، تا جایی که پژوهش حاضر اطلاع دارد، پژوهشی که به بررسی نحوه‌ی بازنمایی جنسیت در تصاویر کتاب‌های آموزش زبان فارسی و عربی به غیر ناطقین آنها پردازد، یافت نشد.

چهارمین همایش ملی آموزش زبان فارسی - ۱۳۹۹

www.anjomanfarsi.ir

مبانی نظری

انسان در تعامل با محیط زیست خود، از طریق مشاهده، رفتارها را باز تولید می‌کند. سپس از طریق مدرسه و کتاب‌های درسی، مردان و زنان در انواع موقعیت‌های مختلف به تصویر کشیده می‌شوند و مورد تقلید دانش آموزان قرار گرفته و از طریق همین کتاب‌ها و مدرسه‌ها دنبال می‌گردند. (جکی فریک لی، ۲۰۱۶: ۲)

پس موارد درسی منعکس کننده‌ی نظرات و نگرش‌های نویسندگان آنها می‌باشد. محتوای کتاب‌ها شامل مهم‌ترین سیاست‌های اجرایی برای دستیابی به اهداف هریک از افراد در سیستم آموزشی می‌باشد، به همین دلیل بسیار مهم است که کتاب‌های آموزشی را مبتنی بر علم بسازیم و بهتر است که با تعادل جنسیت مرتبط باشد و مفاهیم خنثی و بدون از هر گونه جانبداری را القا کند. (موسوی، ۲۰۱۲: ۱)

مسئله‌ی جنسیت در کتاب‌های آموزشی بسیار پر اهمیت است و بر اساس گفته‌ی تی سرن (۲۰۱۸) میشل (۱۹۸۶) نیز اعتقاد دارد که، جنسیت یکی از جدی‌ترین دردسره‌های بشریت است زیرا، شیوه‌ها، تعصبات و ایدئولوژی‌هایی را دنبال می‌کنند که یک جنس را ارزشمند و جنس دیگر را کم اهمیت‌تر می‌داند؛ وی معتقد است که، اگر یک متن که گمان می‌رود در آن وضعیت جنسیتی با عدم تعادل مواجه است، مورد انتقاد قرار نگیرد، به معنای پذیرفتن نابرابری جنسیتی و رفتار تبعیض آمیز است. (۳)

کتاب‌های آموزشی غالباً چند وجهی هستند، یعنی هر کتاب شامل تصاویر و متون می‌باشد. استفاده از تصاویر در متن کتاب‌های آموزشی، در نگاه اول قصد آسان کردن یادگیری زبان را دارد ولی در بخش پنهان خود حاوی پیام‌های ضمنی است

که از طریق تحلیل گفتمان می‌توان آن‌ها را بررسی کرد. تحلیل گفتمان انتقادی از بازنمایی ارزش‌ها، تبعیض‌ها، جهان بینی‌ها، روابط قدرت و مؤلفه‌هایی نظیر آن در جای جای زبان صحبت می‌کند. میشل فوکو، فیلسوف و متفکر این رویکرد اعتقاد دارد که، هیچ متنی عاری از جهان بینی‌ها و مؤلفه‌های ارزشی نیست. (رضایی، ۹۳: ۱۱۸) با در تحلیل گفتمان انتقادی نه تنها متن بلکه تصاویر نیز مورد پژوهش قرار می‌گیرند. هریسون (۲۰۰۳) به نقل از نظری طرهان (۱۳۹۶) اظهار می‌دارد که بازنمایی نقش‌ها در تصاویر در واقع به معنای انعکاس واقعیت‌های جهان خارج و نیز تجربه‌ی ما از جهان مربوط می‌شود. وی بیان می‌کند که در تصاویر موضوعات و افراد مختلف به نمایش گذاشته شده که هر کدام حاوی پیام‌های ضمنی هستند. کرس وون لیون (۱۹۹۶) در بحث از ساختارهای بازنمودی برای نشان دادن کنش‌ها و روابط مفهومی میان مردم، اشیاء و مکان‌ها دو ساختار روایی و ساختار مفهومی را برای هر تصویر معرفی می‌کنند. (۱۲۲)

بطور کلی می‌توان گفت یکی از رایج‌ترین روش‌های ابزار کلیشه‌های جنسیتی در مواد آموزشی استفاده از تصاویر است. نظری منظم (۱۳۹۵) نیز اشاره می‌کند که اهمیت تصاویر در آموزش زبان دوم تا حدی است که یکی از روش‌های آموزش زبان یعنی روش «سمعی-بصری» بر اساس آموزش با تصاویر نباشد. (۲۷) تصاویر کتاب‌ها علاوه بر آسان کردن یادگیری و جذاب کردن آن می‌توانند حاوی اطلاعات و مفاهیم غیر زبانی باشند که متن را تأیید کند.

تصاویر می‌توانند به اندازه‌ی متن محتوا را انتقال دهند و گاهی مفاهیم کلیشه‌ای را القا کنند. تصاویر بسیار بیشتر در ذهن افراد باقی می‌مانند و سریع‌تر درک می‌شوند، اگر تصاویر هم حاوی مفاهیم کلیشه‌ای باشند، در انتخاب آنها باید دقت شود. پس بطور کلی، می‌توان گفت، بازنمایی نقش‌های جنسیتی هم در متون و هم در تصاویر از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و باز تولید نقش‌های کلیشه‌ای در تصاویر، در شکل‌گیری و باور نقش جنسیتی هر شخص می‌پردازد. مثلاً اگر در تصاویر زنان و دختران را به عنوان خانه‌دار یا پرستار نشان دهد یا جنس مذکر را در همه نقش‌ها نمایش دهند، این باور کلیشه‌ای که جنس مونث مناسب نقش‌های کم‌اهمیت‌تر و مردان برای نقش‌های پر اهمیت می‌باشند. یا اگر زنان در تصاویر بازنمایی نشوند می‌تواند این پیام ضمنی را القا کند که حضور و فعالیت‌های زنان چه در خانواده و چه در جامعه اهمیت چندانی ندارد و آنها جنس دوم بوده و نبودشان در کتاب‌ها و در تصاویر مهم نیست.

روش پژوهش

پژوهش حاضر به روش تحلیل محتوای کمی و کیفی انجام گرفت. در این پژوهش دو کتاب «آموزش کاربردی واژه ۱» (رضا مراد صحرائی و همکاران، ۱۳۹۶) انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی و کتاب «اللغه العربیه ۱» (میثم الربیعی و همکاران، ۱۳۹۶) انتشارات جامعه المصطفی العالمیه مورد پژوهش قرار گرفتند. این کتاب‌ها توسط نویسندگان نگاهی نگاشته شده که مخاطبان آنها غیر ناطقین بزرگسالی در داخل یا خارج کشور می‌باشند. به منظور گردآوری داده‌های مورد نیاز، ابتدا تمامی تصاویر موجود در هر دو کتاب مورد تحلیل کمی قرار گرفتند. پس از شمارش و بررسی، نتایج به صورت کمی در جدول نشان داده شد. در روش تحلیل کیفی تصاویر از نظر نمایندگی در موقعیت‌های شغلی، نوع فعالیت شخصیت‌ها و... مورد واکاوی قرار گرفتند.

یافته‌های پژوهش

نتایج تحلیل کمی محتوای تصاویر در هر دو کتاب

همان‌طور که در جدول ۱ مشاهده می‌شود، در کتاب آموزش کاربردی واژه، از بین ۱۴۵ تصویر بررسی شده ۹۷ تصویر مربوط به جنس مذکر و ۴۸ تصویر به جنس مونث اختصاص داشت. تصاویر در سه گروه سنی کودک، جوان و میانسال بررسی و تقسیم و شمارش شدند. بر این اساس، مردان حضورشان تقریباً ۳ برابر بیشتر از زنان بود و زنان بیشتر در گروه سنی «کودک» به تصویر کشیده شده بودند. (یعنی ۲۵ تصویر) و در گروه سنی جوان و سالخورده به ترتیب شاهد (۱۹ و ۲۴) تصویر بودیم. این در حالی بود که از بین ۹۷ تصویر که در آنها جنس مذکر بازنمایی شده بود در ۶۶ تصویر مردان در گروه سنی جوان نمایش داده شده بودند و در گروه سنی کودک و سالخورده به ترتیب شاهد (۲۵ و ۶) تصویر بودیم. این در حالی است که در کتاب اللغه العربیه ۱، از بین ۱۸۶ تصویر بررسی شده، در ۱۲۳ تصویر مذکر حضور داشتند با گروه سنی جوان و ۳۲ تصویر آن مربوط

به کودکان بود. در حالی که در این میان تنها در ۳۱ تصویر جنس مونث به تصویر کشیده شده بود، که در ۲۵ تصویر گروه سنی جوانان و در ۶ تصویر گروه کودک حضور داشتند.

در این کتاب گروه سنی سالخورده در هر دو جنس به تصویر کشیده نشده بود.

نکته‌ی قابل تأمل این است که تصاویر مربوط به جنس مذکر در هر سه گروه سنی، و در هر دو کتاب مورد بررسی به وضوح بیشتر از تصاویر مربوط به جنس مونث بود. بطور کلی در هر دو کتاب جنس مذکر ۷۶ درصد تصاویر و جنس مونث تنها ۲۴ درصد تصاویر را به خود اختصاص داده بودند. مردان در گروه سنی جوان در هر دو کتاب از بسامد بسیار بالاتری نسبت به زنان جوان برخوردار بودند. البته قابل ذکر است که تشخیص سن افراد در تصاویر به طور دقیق کمی مشکل بود. به همین دلیل بر اساس سه گروه سنی کودک و جوان و سالخورده بررسی شدند.

جدول ۱: فراوانی نسبی سن و جنس به تفکیک در هر دو کتاب

گروه سنی کتاب	کودک		جوان	سالخورده	جمع کل
	جنس	فراوانی			
آموزش کاربردی واژه	مذکر	۲۵	۶۶	۶	۹۷
	درصد	۲۶	۶۸	۶	۱۰۰
	مونث	۲۵	۱۹	۴	۴۸
	درصد	۵۲	۴۰	۸	۱۰۰
کتاب اللغة العربیه	مذکر	۶	۱۲۳	۰	۱۵۵
	درصد	۵	۹۵	۰	۱۰۰
	مونث	۶	۲۵	۰	۳۱
	درصد	۱۹	۸۱	۰	۱۰۰

نتایج تحلیل کیفی محتوای تصاویر در هر دو کتاب

پس از بررسی کمی تصاویر، همین تصاویر از نظر کیفی مورد تحلیل قرار گرفتند، تا مشاغل معرفی شده در تصاویر و نوع فعالیت‌های آنان از نظر کیفی بررسی شوند. در کتاب آموزش کاربردی واژه، مردان تقریباً در تمامی فعالیت‌ها و صحنه‌های اجتماعی حضور داشتند، مردان را به عنوان استاد دانشگاه، مدیر شرکت، ورزشکار، دانشجو، پزشک و... معرفی شده بودند. آنها به عنوان پدر، پدر بزرگ و فرزند، افرادی شاد، عصبانی، خسته، چاق، لاغر و... نمایندگی شده بودند. در برخی تصاویر (صفحه‌ی ۶۸) شاهد حضور مردان در انجام کارهای منزل از جمله مرتب کردن تخت‌خواب، پهن کردن لباس، گردگیری، ظرف شستن و... بودیم، حضور مردان در چنین اموری این باور کلیشه‌ای را که کار مردان حضور داشتن مطلق در اجتماع است را، از بین می‌برد ولی اگر در کنار پنین حضوری شاهد بازنمایی جنس مونث در عرصه‌ها و فعالیت‌های اجتماعی متنوع بودیم. زنان در این کتاب فقط به عنوان مادر، خواهر یا مادر بزرگ معرفی شده بودند، تنها در یک تصویر شاهد یک تصویر (صفحه‌ی ۴۸) از جنس مونث بودیم که او را در حال خیاطی کردن به نمایش گذاشته بود و این در حالی بود که صورت او کامل و واضح مشخص نبود. در چند تصویر دیگر از حضور زنان شاهد به نمایش گذاشتن آنها در حالت بیماری و عطسه کردن بودند.

در هیچ جای این کتاب تصویر زنی به عنوان استاد دانشگاه، پزشک یا دانشجو و... دیده نشد. زنان را حتی در خانه و در حال انجام فعالیت‌های مربوط به امور خانه هم مشاهده نکردیم. هیچ شغلی برایشان معرفی نشده بود و شاید بتوان گفت که حضورشان نه در خانه و نه در جامعه اصلاً اهمیتی نداشت.

شاید بتوان چنین برداشت کرد که جنس مذکر برای انجام دادن تمام آموزش به جنس مونث نیازی ندارد، چرا که عدم حضورشان کاملاً مشهود و واضح بود.

در کتاب اللغة العربیه ۱ نیز تصاویر از نظر کیفی بررسی شدند، تصاویر در این کتاب خبر از مرد مداری می‌داد با این تفاوت که زنان را در نقش‌های دانشجو، نقاش، دانش آموز، معلم، پرستار و استاد دانشگاه مشاهده کردیم. آنها در نقش‌های خانوادگی نیز به عنوان مادر، فرزند و دوست نشان داده شده بودند، به نقش مادری وی در خانواده توجه شده بود و او را در حال آشپزی کردن یا مراقبت از کودکانش به تصویر کشیده بودند. در مقایسه با کتاب «آموزش کاربردی واژه» به نقش زن در خانواده به عنوان مادر توجه شده بود، ولی تصاویر در این کتاب نیز خالی از نگاه‌های کلیشه‌ای نبود، مثلاً جنس مذکر را در تمامی مکان‌ها اعم از مسجد، کتابخانه، منزل، اداره، مدرسه، دانشگاه، بیمارستان و... به نمایش گذاشته بودند، ولی حضور زنان در جامعه از طیف کمتری برخوردار بود. زنان در هیچ جای کتاب در حال انجام فعالیت‌های ورزشی نبودند و در تصویری که (صفحه ۹۳) به نمایش گذاشته شده بود، پدر خانواده در حال خواندن مجله و مادر در حال تماشای سریال تلویزیونی بود. در حالی که مردان در نقش‌های اجتماعی مثل مدیر، استاد دانشگاه، ورزشکار، دوست، دانشجو، معلم، روحانی، فروشنده و... به نمایش گذاشته شده بودند، آنها در تمامی فعالیت‌ها اعم از نشسته، ایستاده، خوابیده، در حال دویدن، در حال راه رفتن با چهره‌هایی شاد، غمگین، نگران و... نمایندگی شده بودند. ولی چهره‌ی زنان کاملاً رسمی با لبخندی کوتاه و گاهی تصویر زنان از پشت نمایندگی شده بود.

بطور کلی می‌توان گفت، با وجود اینکه زنان در کنار (نقش مادری و همسری) در تمامی فعالیت‌ها و عرصه‌های اجتماعی حضور دارند، ولی در هر دو کتاب بر حضور جنس مذکر بیشتر تأکید شده بود، آنها محور اصلی بودند و حضورشان در هر عرصه‌ای کاملاً پررنگ بود؛ چه در انجام کارهای خانه و چه در بر عهده گرفتن نقش‌های اجتماعی. این در حالی است که حقیقت حاکم بر جامعه‌ی ایران اینگونه نیست، زنان نیز پا به پای مردان در همه جا حضور گسترده دارند و در تمامی مشاغل شاهد فعالیت‌هایشان هستیم.

بحث و نتیجه گیری

در این مقاله سعی شد با استفاده از تحلیل محتوا تصاویر موجود در دو کتاب «آموزش کاربردی واژه» و کتاب «اللغه العربیه»، کتاب آموزش زبان فارسی و عربی به غیر متکلمین به این زبان‌ها، از نظر کمی و کیفی بررسی شود. هدف از تحلیل محتوای کمی و کیفی این تصاویر، بررسی میزان کلیشه‌های جنسیتی موجود در تصاویر و نحوه‌ی بازنمایی جنسیت از نظر شغلی، فعالیت‌ها و زمینه‌های حضورشان در تصاویر بود. همان‌طور که قبلاً اشاره کردیم کتاب‌های آموزش زبان دوم علاوه بر انتقال دانش و وظیفه‌ی انتقال فرهنگ و باورهای حاکم بر جامعه‌ی مبدأ را نیز دارند. هر دوی این کتاب‌ها در ایران طراحی و تألیف شده‌اند، پس انتظار می‌رود که واقعیت موجود در جامعه را منعکس کنند، در حالی که نه تنها واقعیت را نشان نداده بود، بلکه شاهد تصویری غیر واقعی و کلیشه‌ای را درباره‌ی جنس مونث بودیم. از نظر کمی نتایج نشان داد که در هر دو کتاب بازنمایی جنسیت در تصاویر مربوط به جنس مذکر خیلی بیشتر از جنس مونث بود. داده‌ها نشان داد که جنس مذکر در رده‌ی سنی جوان نسبت به جنس مونث بسیار بیشتر نمود یافته این نتیجه‌ی کمی مرد مدار بودن هر دو کتاب را تأیید کرد.

از نظر کیفی و در معرفی نقش‌ها و فعالیت‌ها برای هر دو جنس، در کتاب «آموزش کاربردی واژه» شاهد تعداد و تنوع مشاغل برای جنس مذکر از طیف وسیعی برخوردار بود، آن‌ها در همه‌ی فعالیت‌ها و با همه‌ی حالت‌های روحی و روانی بازنمایی شده بودند. اگرچه در کتاب «اللغه العربیه ۱» معرفی برخی از نقش‌ها و فعالیت‌ها برای جنس مونث بودیم، ولی باز هم حضورش بسیار کم‌رنگ‌تر از جنس مذکر بود و تعداد و تنوع شغلی برای جنس مذکر بیشتر بود. در این کتاب نقش‌های کلیشه‌ای مثل خانه‌داری برای جنس مونث وجود داشت ولی در کتاب «آموزش کاربردی واژه» جنس مونث کاملاً نادیده گرفته شده بود، بطوری که چنین تصور می‌شد که، حضور یا عدم حضور وی چندان تفاوتی ندارد.

و بطور کلی می‌توان گفت که، هر دو کتاب از نابرابری جنسیتی در بازنمایی هر دو جنس رنج می‌برند و نیازمند توجه، بازنگری و تعدیل نقش‌ها و تصاویر می‌باشند، چون در ایران نقش‌های زنان بسیار وسیعتر از چیزی است که در این دو کتاب شاهد آن بودیم. جنس مونث نیز به اندازه‌ی جنس مذکر حضورش هم در خانواده و هم در جامعه ضروری و لازم است و حقیقت این است که، واقعا در همه جا حضور دارند و از حقوق انسانی یکسانی در برخوردارگی از مشاغل انجام فعالیت‌ها و حضور در اجتماع برخوردارند.

نتایج به دست آمده در این پژوهش، نتایج پژوهش تینی داوار (۲۰۱۷) را تأیید کرد، چرا که واقعیت ایران را منعکس نکرده بود، همچنین پژوهش تی سرن (۲۰۱۸)، عبادی (۱۳۹۴)، وسنا الرشدی (۲۰۱۳) را نیز تأیید کرد، زیرا در پژوهش‌های نام برده شده نیز، جنس مونث به عنوان جنس دوم معرفی شده بود و در کتاب‌های آموزشی چندان حضور پررنگی نداشت. ولی نتایج این پژوهش با یافته‌های پژوهش باطنیه (۲۰۱۷) در تضاد بود، چرا که وی در تحلیل خود شاهد نمایندگی متعادلی از هر دو جنس بود که البته این تضاد می‌تواند ناشی از آن باشد که بررسی وی بر روی کتاب انگلیسی بود. در تهیه‌ی متون و تصاویر کتاب‌های آموزش زبان دوم توجه چندان به مسئله‌ی جنسیت و برابری جنسیتی نشده است، در حالی که این امر باید جزو اولویت‌های تدوین کتاب‌ها قرار بگیرد. بهتر است در بازنمایی جنسیت بویژه در تصاویر بازنگری و اصلاحی صورت بگیرد. نیازی نیست مؤلفان فراتر از آنچه که در جامعه وجود دارد، بروند. فقط کافی است حقیقت موجود در جامعه نمایش داده شود. این کتاب‌های آموزش زبان دوم می‌توانند نمایندگان کشور خود باشند، بهتر است ارزش‌های اجتماعی، اخلاقی و فرهنگی مطابق با واقعیت را نمایندگی کنند. در همین راستا برای تحقیقات بیشتر، پژوهشگران می‌توانند بقیه‌ی کتاب‌های آفا را در سطوح متفاوت بررسی و تحلیل کنند و جلد‌های بعدی مجموعه‌ی اللغة العربية نیز موارد مناسبی برای پژوهش هستند. همچنین می‌توان متن این کتاب‌ها را از نظر بازنمایی در نسبت حضور زنان و مردان بررسی نمود.

منابع

- افشانی، علی‌رضا. (۱۳۸۸). «بازتولید نقش‌های جنسیتی در کتاب‌های فارسی مقطع ابتدایی» پژوهش زنان، ش ۱، ۱۰۷-۸۷.
- أفضلی، شاکر محمود (۱۳۸۸). اللغة العربية. الطبعة الأولى، قم: دار المصطفى العالمية.
- صحرائی، رضا و همکاران (۱۳۹۶)، آموزش کاربردی واژه ۱، چاپ اول، تهران، انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی علوم چهارم، اسلام
- رشدی، سناء. (۲۰۱۲). صورة المرأة في كتب اللغة العربية بالمرحلة الأساسية العليا في فلسطين (رسالة مرحلة الماجستير، جامعة الأزهر- غزة. عمادة الدراسات العليا كلية التربية قسم المناهج وطرق التدريس).
- رضایی، طاهره. (بی‌تا). «بازنمایی جنسیت در متون دیداری کتاب‌های آموزش زبان انگلیسی به غیر انگلیسی زبانان از منظر نشانه‌شناسی اجتماعی تصویر: مطالعه موردی: «جستارهای زبانی» ۱-۲۵.
- طابع، أنیس احمد. (۲۰۱۶). «أدوار النوع الاجتماعي والقيم المتصلة بها في كتب التعليم الأساسي في الجمهورية اليمنية». مجلة التربية والتقدم، ۱-۱۶.
- عبادی، سامان. (۱۳۹۴). «بازنمایی جنسیت در کتاب آموزش زبان فارسی به غیر فارسی زبانان». پژوهش نامه‌ی آموزش زبان فارسی به غیر فارسی زبانان، ۲. ۴۶-۲۷.
- نظری طرهان، لیلا. (۱۳۹۶). «بررسی نشانه‌شناختی تصاویر کتب کودکان بر اساس رویکرد نشانه‌شناسی اجتماعی: مطالعه موردی کتاب فارسی پایه اول دبستان». فصلنامه‌ی مطالعات زبان‌ها و گویش‌های غرب ایران، ش ۱۹، ۱۴۰-۱۱۱.
- نظری منظم، هادی. (۱۳۹۵). «نقد و بررسی نقش آموزش تصویری آموزش زبان عربی به غیر عرب زبان‌ها بررسی موردی: کتاب تاریخ الأدب العربی، اثر حنا فاخوری». پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، ش ۳۹، ۴۴-۲۶.
- Bataineh, A. (2017). Analysis of Gender representation in pre- Inter mediate market Business English practice File. International Journal of Humanities and social science 7, pp. 50-54
- Brusokaite, E. (2013). Gender representation in EFL text books (Ma paper university of Educational sciences Faculty of philology department of English philogy).
- Dawar, T. (2017). Gender bias in text books across the world. International Journal of Applied Home science, 4, 224-235
- Ebadi, s. (2015). "The investigation of manifestation of sexism in EFL/ESL textbook: A case study" English for specific purposes world 1pp1-9.
- Jackie F.K. Lee. (2016). Gender representation in Japanese EFL text books a corpus study. Gender and Education, pp. 1-17.
- Mousavi, A. (2012). "A content Analysis of textbooks: investigating Gender Bias as a social prominence in Iranian High school English textbooks" English linguistics Research 1pp42-49

- Rashidi, N. (2015). An investigation into the culture and social actors representation in summit series ELT text books within van Leeuwen's 1996 Framework. Sage open, 1-10.
- Sirén, T. (2018). Representations of men and women in English language text books. A critical discourse analysis of open Road 1-7. (master thesis university of Oulu).
- Vettorel, P. (2013). Women's Representations in English Course books in Italy A diachronic survey From the 50s to the 80s. *Lingue elinguaggi*, 10 pp.137-167.

چهارمین همایش ملی آموزش زبان فارسی - ۱۳۹۹

www.anjomanfarsi.ir